

*О.І. Драган, доктор економічних наук, професор,
Національний університет харчових технологій*

*О.М. Коваленко, кандидат економічних наук, доцент,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв*

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙ (УСТАНОВ) СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ

У статті досліджені особливості, негативні та позитивні тенденції інтелектуального розвитку організацій (установ) соціально-культурної сфери. Обґрунтовано, що у сучасних умовах для забезпечення інтелектуального розвитку організацій соціально-культурної сфери необхідні приватні і державні інвестиції та ефективні заходи державної політики.

***Ключові слова:** інтелектуальний розвиток, соціально-культурна сфера, інновації, інвестиції, інтелектуальний потенціал, державна політика.*

*А.И. Драган, доктор экономических наук, профессор,
Национальный университет пищевых технологий*

*А.Н. Коваленко, кандидат экономических наук, доцент,
Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств*

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ РОЗВИТИЕ ОРГАНІЗАЦІЙ (УЧРЕЖДЕНИЙ) СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ

В статье исследованы особенности, негативные и позитивные тенденции интеллектуального развития организаций (учреждений) социально-культурной сферы. Обосновано, что в современных условиях для обеспечения интеллектуального развития организаций социально-культурной сферы необходимы частные и государственные инвестиции и эффективные меры государственной политики.

***Ключевые слова:** интеллектуальное развитие, социально-культурная сфера, инновации, инвестиции, интеллектуальный потенциал, государственная политика.*

*A.I Dragan, PhD, Professor,
National University of Food Technologies
A. Kovalenko, PhD, Associate Professor,
National Academy of Culture and Arts*

INTELLECTUAL DEVELOPMENT ORGANIZATIONS (INSTITUTIONS) SOCIO-CULTURAL SPHERE

The article deals with the characteristics, the negative and the positive trends of organizations (institutions) of social and cultural sphere intellectual development. It is proved that in modern conditions for intellectual development of these organizations private and public investment, and also effective public policies are necessary.

Keywords: *cognitive development, socio-cultural sphere, innovation, investment, intellectual capacity, public policy.*

Основними напрямками проявів інтелектуального капіталу є наука, освіта та культура. Вся історія людства доводить, що головними життєвими цінностями кращі представники людства в усі часи визнавали знання, науку, істину, мудрість, справжню освіченість. Тільки за допомогою науки та шляхом передачі знань і культури можна сформувати у сучасної людини дійсну шкалу життєвих цінностей, затвердити в суспільстві вічні ідеали людства – цінність знання, освіти та гуманізму. Закони і механізми інтелектуального розвитку соціально-культурної сфери (СКС) сьогодні досліджують спеціалісти різних галузей знань – філософи, культурологи, соціологи, педагоги, медики, економісти. Розвиток світової цивілізації, впровадження нових технологій, електронної техніки зумовлює збільшення вільного часу людини, а відповідно, і розвиток СКС, тобто галузей економіки, які задовольняють соціально-культурні потреби людини. В цих умовах процеси інтелектуального розвитку соціально-культурної сфери потребують економічного осмислення.

У науковій літературі давно триває дискусія довкола проблем розвитку соціально-культурної сфери, в якій взяли участь такі дослідники, як: Л.Л. Автонюк [1], В. Бакуменко, М. Білинська, В. Дорофієнко, С. Кравченко, А. Кемпбелл, Л. Кураков, В. Куценко, А. Михненко, І.В.Петрова [6], А. Устименко, В. Огаренко, А. Халецька, О. Черниш та ін. Віддаючи належне їхнім науковим напрацюванням з цієї проблематики, слід зауважити, що залишаються недостатньо дослідженими питання інтелектуального розвитку соціально-культурної сфери як основи забезпечення якості життя населення.

Інтелектуальний розвиток соціально-культурної сфери має будуватися на впровадженні нововведень, інноваційного підходу в управлінні цією сферою. Водночас усі інновації повинні враховувати інтереси суспільства та бути спрямовані на підвищення якості життя населення.

Соціально-культурна сфера (СКС) – складне, багатоаспектне та неоднозначне поняття, як сукупність підприємств, що випускають продукт, зв'язаний із життєдіяльністю людей. Це сукупність підприємств, які виконують соціально-культурні функції, що мають значення для культурного рівня всього суспільства, в цьому випадку в соціально-культурну сферу входить досить вузький перелік підприємств: театри, бібліотеки, музеї, клуби. Це сукупність

галузей, підприємства, які виробляють товари і послуги, необхідні для задоволення соціально-культурних потреб людини.

У законодавстві про культуру (в т. ч. і в Законі України «Про культуру») дається досить широкий спектр закладів. Зокрема в них зазначено, що до підприємств і організацій культури відносяться: театри, філармонії, професійні творчі колективи, кіностудії, організації телебачення, радіомовлення, кіно, відеопрокату, видавництва, редакцій, музеїв, художніх галерей (виставок), парків культури та відпочинку, навчальних закладів і наукових установ, позашкільних закладів естетичного виховання й дозвілля дітей та юнацтва, дизайнерських, реставраційних центрів і майстерень, історико-культурних, архітектурних заповідників, заповідних територій тощо. Отже, і понині не існує єдиної думки про суть і склад СКС. Через зміни соціально-культурних потреб у суспільстві склад і структура СКС трансформуються.

Соціально-культурна сфера має специфіку як у виробництві і реалізації продукту, так і у функціонуванні різних закладів та підприємств цієї сфери. Ринкова економіка розділяє всі заклади СКС, залежно від їхніх цілей, на комерційні та некомерційні. Обидві ці групи, незважаючи на загальні характеристики виробленого продукту, мають різні економічні механізми своєї діяльності. В основі СКС – регламентована законодавчими та регулюючими документами соціальна та культурно-мистецька інфраструктура, яка складається з різних секторів. Отже, СКС повинна розглядатися з мультисекторного підходу. Розв'язання проблем узгодженості діяльності секторів базується на гармонійному функціонуванні, що передбачає задоволення потреб та інтересів різних соціальних груп, які входять у систему суспільства.

Соціально-культурна сфера як діяльність обумовлена здійсненням різноманітних ініціатив, заходів, які гарантують громадянам визнаний державою рівень їхнього життя та розвитку. В основу її правління можуть бути покладені різні моделі забезпечення ефективності – від авторитаризму до народовладдя. Тому СКС має забезпечити визнання державою цінностей: людина як цінність, справедливість законів, культурні та технологічні умови для створення сталого розвитку суспільства тощо. В її основі домінують дві тенденції: *функціонування*, яке підтримує життєдіяльність системи, збереження цілісності, якісну визначеність діяльності, інші сутнісні характеристики; *розвиток*, який передбачає набуття нової якості, що зміцнює життєдіяльність системи в умовах змінного середовища.

Виходячи з цього, особливо гостро постає питання щодо приведення технологій управління СКС у відповідність до умов їхнього функціонування. Специфіка управління СКС виражається у таких моментах:

- управління СКС зорієнтовано на досягнення місії, яка має фіксований профіль. Соціально-культурні заклади прагнуть збільшити власні доходи, але їхні економічні інтереси підпорядковані прагненню якомога повніше реалізувати свої конкретні місії, які не можуть бути самостійно змінені без дозволу власника – держави;

- механізми управління СКС формуються з урахуванням поєднання комерційного та некомерційного характеру її діяльності. Оскільки вона спрямована на задоволення суспільних потреб, то вона забезпечується бюджетним фінансуванням та підлягає держрегулюванню;
- управління СКС зорієнтоване на досягнення компромісу між державними, місцевими, організаційними інтересами;
- у СКС розвивається й акумулюється інтелектуальний капітал суспільства.

Розвиток суспільства потребує запровадження якісно нових механізмів інтелектуального розвитку та життєдіяльності СКС, що обумовлено підвищенням вимог з боку споживачів, стрімким розвитком управлінських та інформаційних технологій, залежністю від бюджетного фінансування, потребою в залученні позабюджетних коштів для інновацій. Тому перед керівниками СКС постає завдання сформувавши сучасну систему управління, яка базувалася б на використанні новітніх технологій забезпечення інтелектуального розвитку та дозволяла б ефективно використовувати ресурси організацій.

Сучасні умови господарювання, розвиток підприємництва в цій сфері, поява все нових видів закладів і підприємств зумовлює потребу в певному нетрадиційному мисленні в економістів усіх спеціальностей даної сфери, а також конкретних знань економіки та підприємництва галузі. За нинішніх умов в Україні в багатьох галузях порушена монополія на виробництво соціально-культурних послуг. Поряд із державними з'явилися приватні заклади: туристичні бюро, рекламні агентства, засоби масової інформації, незалежні телеканали, газети, журнали, радіостанції, театри тощо.

Комп'ютеризація визначила глобальні зміни в СКС. Інформаційні послуги стають найважливішим продуктом, необхідним для розвитку суспільства в цілому й особистості зокрема, а також економічних відносин у суспільстві. Приміром, в економіці СКС виникає ще один предмет дослідження – *інформаційна послуга*. Попит на продукт комерційних підприємств СКС змінюється постійно і залежить, передусім, від потреб суспільства, платоспроможності населення і моди. Крім того, відкритість суспільства включила Україну в процеси, які відбуваються у всьому світі. Сьогодні можна тільки спостерігати «глобалізацію» та комерціалізацію культури у світі.

Зміна попиту на послуги СКС зумовила появу нових видів підприємств – рекламних і модельних агентств, провайдерів Інтернету, комп'ютерних клубів, продюсерських центрів, комерційних художніх галерей, виставкових залів і театрів. Певного розвитку в країні набув шоу-бізнес: різноманітні шоу-групи, окремі виконавці, видавничі доми, приватні телекомпанії, кіностудії.

Бізнес у соціально-культурній сфері представлено в основному малими підприємствами (туристичні та рекламні агентства, видавництва), але при цьому трапляються великі та середні (телеканали, туроператори, готелі тощо). Більшість цих підприємств має високі показники рентабельності та ліквідності, а за правильної податкової політики вони можуть приносити до бюджету регіонів і країни достатньо великі кошти.

Усі комерційні підприємства мають за мету отримання прибутку, але

підприємства, які працюють у культурі, мистецтві, дозвіллі, повинні при цьому орієнтуватися на реалізацію культурних потреб людини, які тісно зв'язані з демографічними, світоглядними та іншими факторами.

За роки незалежності України СКС зазнала глибоких змін. Розвивається ринок соціальних і культурних послуг, якість яких постійно змінюється і не завжди на краще. Стагнація підприємств СКС відображається в цілому на стані культури, освіти і, відповідно, на інтелектуальному житті суспільства.

Основними негативними тенденціями, що характеризують інтелектуальний розвиток СКС на сучасному етапі, є:

1) збільшення відстані між інноваційним потенціалом культури та масовою здатністю його засвоєння й використання у щоденній соціокультурній практиці;

2) подальша тенденція соціального розшарування за такими показниками, як образ і стиль життя, соціальна ідентичність, соціальний статус і соціальна позиція;

3) посилення процесів розмивання духовної самобутності української культури (небезпека її вестернізації, втрата історико-культурної самобутності окремих територій та малих містечок; уніфікація звичаїв, традицій та стилю життя; стандартизація культурних запитів унаслідок масованого тиражування західних зразків);

4) зменшення показників духовного життя суспільства (зростає відстань між спеціалізованим та побутовим рівнями культурного розвитку, що призводить до падіння художнього смаку, зменшення вимог до художнього рівня творів літератури, кіно, музики), переорієнтація масової свідомості з духовних, гуманістичних цінностей на цінності матеріального благополуччя та гедонізму. «...Культура починає втрачати функції соціальної регуляції, суспільної консолідації та духовно-морального самовизначення людини. Цінності та норми, що склали моральну вертикаль та духовний стрижень вітчизняної культури, сьогодні нестійкі, розмиті, суперечливі»;

5) надмірна комерціалізація соціально-культурного життя, що призвело до зменшення безплатних соціокультурних послуг, зміни пріоритетів культури зі змістової складової на отримання прибутку. Це обумовило стандартизацію культурних запитів, уніфікацію звичаїв, традицій, способу життя (особливо міського населення) за зарубіжними зразками, значну втрату національно-культурної ідентичності, нівелювання культурної індивідуальності, розвиток споживацтва [1, 92].

Перераховані проблеми, якоюсь мірою, розв'язуються в межах програм, що проводяться Міністерством культури України. Приміром, практично незмінними залишаються основні напрями та пріоритети загальнодержавної культурної політики, що втілюються шляхом організаційної підтримки та часткового фінансування окремих програм. Однак через різні причини – зокрема економічні – ефективність таких програм є невисокою.

Серед позитивних тенденцій інтелектуального розвитку СКС необхідно назвати [1, 46]:

– посилення процесів, спрямованих на зближення та взаємопроникнення культурної, освітньої, соціальної сфер суспільного життя, що обумовлює поліфункціональний розвиток соціокультурної діяльності та можливість соціально-педагогічного впливу на різні соціальні спільноти (сім'ю, територіальні громади, етнічні групи, професійні колективи тощо);

– відновлення напрямів діяльності, пов'язаних із громадянським і патріотичним вихованням молоді, що визнані головними складовими національного виховання;

– суттєву активізацію соціально-культурної творчості різних категорій та груп населення;

– збагачення культурних ініціатив шляхом розвитку громадських об'єднань, рухів, асоціацій, клубів, урізноманітнення видів і форм художньої творчості;

– адресну підтримку соціально незахищених верств населення шляхом проведення цільових соціально-культурних програм загальнонаціонального та локального рівнів;

– розвиток індустрії дозвілля та розваг з інтелектуальними складовими.

Сучасна державна політика не сприяє розвитку інтелектуального потенціалу, призводить до звуженого відтворення інтелектуального капіталу. Про це свідчать такі процеси: «втеча мізків» (інтелектуальна зовнішня та внутрішня міграція), звужене відтворення робочої сили, широке розповсюдження бідності як середовища звуженого відтворення інтелектуального потенціалу підростаючого покоління, депопуляція та скорочення тривалості життя, соціальна ексклюзія, комерціалізація сфер відтворення інтелектуального та людського капіталу, падіння культурного рівня населення та ін. Однією з головних обставин, що спричинили ці явища, є низька ціна висококваліфікованої робочої сили, яка обертається низьким рівнем доходів більшості населення [2].

Україна з давніх часів славилася своїм інтелектуальним капіталом. Літератори і художники, композитори і музиканти, співаки і танцюристи та інші митці викликають захоплення в усьому світі. Вчені, конструктори та інші розробники, які вписали не одну славу сторінку в історію розвитку світової науки і техніки, також відомі світу. Деякі з них стали лауреатами Нобелівської премії, але вже, будучи громадянами іншої країни, решта взагалі не знайшла визнання своїм відкриттям та науково-технічним досягненням. Усьому світу відомі імена Володимира Вернадського, Юрія Кондратюка, Івана Пулюя, але два останніх так і не дочекалися визнання за свого життя. В Україні народилися сім лауреатів Нобелівської премії, але жоден із них не одержав цю престижну премію як громадянин України [3, 37].

Україна завжди славилася досить активним винахідництвом. Ухвалено цілу низку заходів, спрямованих на посилення охорони інтелектуальної діяльності та інтелектуальної власності. За роки незалежності набрало чинності нове законодавство України про інтелектуальну власність. Високий рівень інтелектуальної діяльності в країні зумовлює її політичну, економічну,

територіальну та іншу незалежність. Держава, яка опирається на потужний інтелектуальний потенціал, почувається в світовому співтоваристві набагато впевненіше. Інтелектуальний потенціал зумовлює рівень виробництва, побуту, добробуту народу. Південноазіатські країни давно взяли курс на використання досягнень науки. Сінгапур, Південна Корея, Тайвань, Малайзія та деякі інші країни цього регіону вважають за основне джерело багатства працю, особливо працю, поєднану з використанням досягнень науки та нових технологій у промисловості та сільському господарстві. За даними ООН, найкращі досягнення в економіці за останні роки належать Китаю. Швидких темпів економічного розвитку та приросту досягли країни, які становлять послідовний ряд перших 15 місць за цими показниками: Китай, В'єтнам, Сінгапур, Таїланд, Малайзія, Південна Корея, Індонезія, Тайвань, Папуа Нова Гвінея, М'янма, Шрі-Ланка, Туніс, Уганда, Індія, Філіппіни [4, 118].

Інтелектуальний рівень суспільства формується за трьома складовими – освіти, культури (у самому широкому значенні цього слова) і науки. У Південній Кореї зі 100 випускників середніх шкіл, ще 10 років тому, до вишів вступали 80. В Україні зі 100 випускників середніх шкіл до вишів вступали лише 22. За останні роки ця цифра збільшилася приблизно до 30 за рахунок комерційних навчальних закладів [5, 45].

Освіта є головною складовою відтворення та накопичення інтелектуального капіталу. Вкладаючи гроші в освіту, слід виходити з того, що ці інвестиції набагато ефективніші, ніж вкладення в будь-який інший чинник виробництва. Для розширеного відтворення суспільного інтелектуального капіталу потрібне якісне оновлення технологій, форм і методів навчання.

Головним напрямком реформування освіти повинне стати «виращування» вміння учнів і студентів самостійно навчатися, самостійно оволодівати новими знаннями, які дуже швидко оновлюються через швидкі зміни в розвитку людства. У суспільстві знань та інформації кожна людина повинна навчатися все життя, постійно підвищувати свою кваліфікацію чи здобувати нову спеціальність. Реалізація Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст. повинна змінити ситуацію в освітянській сфері. Головне тут полягає в тому, щоб реформа освіти не звелася до чергової короткочасної кампанії, а сприяла якісному оновленню освітніх технологій і стала сучасним знаряддям розширеного відтворення інтелектуального потенціалу українського суспільства.

Важливим чинником відтворення інтелектуального капіталу є розвиток сфери культури. Від рівня культури прямо залежить зростання абсолютних і відносних економічних параметрів у структурі всієї економіки, оскільки розвиток духовних і естетичних потреб людини в сучасному суспільстві прямо впливає на рівень і якість людського капіталу та на економічне зростання. Саме тому в розвинених країнах спостерігається підвищення рівня витрат на послуги культурно-рекреаційного призначення, а також на придбання комп'ютерів, аудіо- і відеотоварів, на різні види активного відпочинку. Розвиток культури повинен спиратися на розширення ресурсної бази, що потребує притоку в цю

сферу приватних і суспільних інвестицій. Однак в Україні витрати на культуру не забезпечують необхідного її розвитку. Тому слід посилити державне регулювання розвитку культури з тим, щоб з цією метою залучати кошти місцевого та регіонального рівнів, а також створювати сприятливі умови для розвитку меценатства. Серед заходів, що повинні сприяти розвитку культури, треба виділити розширення різних непрямих заходів стимулювання галузі, розробку різноманітних національних і регіональних програм та проектів, розвиток культурного туризму тощо.

Україна є потужною інтелектуальною державою, її інтелектуальний рівень зумовлює досить високий науково-технічний рівень виробництва та інших сфер суспільно-корисної діяльності. Зростає значення гуманітарних наук і не тільки в плані їхнього впливу на формування морального обличчя суспільства в цілому. Гуманітарні науки стають основою для розвитку культури, яка за останні десятиріччя стала активно індустріалізуватися та приносити підприємцям вагомі прибутки. Має місце активне поєднання здобутків науки і техніки з досягненнями літератури і мистецтва та культури в цілому. Зростає шоу-бізнес, який є не тільки способом чи формою задоволення естетичних потреб населення, а й, передусім, робочими місцями, зайнятістю, одержанням економічної вигоди, впровадженням досягнень культури в побут і життя.

Концепцією Державної цільової програми інноваційного розвитку української культури на 2009-2013 рр. передбачалося:

- 1) збільшити обсяг надання державної підтримки закладам культури і мистецтва;
- 2) забезпечити формування цілісного національного культурно-інформаційного та мовно-культурного простору;
- 3) сприяти актуалізації української культурної спадщини як фактора формування національної свідомості, забезпечення економічного відродження багатих на культурну спадщину регіонів;
- 4) здійснювати ефективну підтримку українського народного мистецтва, культур національних меншин та аматорської творчості;
- 5) розширити та модернізувати форму міжнародної культурної співпраці України з метою формування і поширення у світі її позитивного іміджу, популяризації національного культурного надбання та його інтегрування до європейського культурного простору, включаючи ефективну презентацію власної культурної ідентичності [6].

Отже, закони та механізми інтелектуального розвитку соціально-культурної сфери досліджують спеціалісти різних галузей знань – філософи, культурологи, соціологи, педагоги, медики, економісти. Розвиток світової цивілізації, впровадження нових технологій, електронної техніки зумовлює збільшення вільного часу людини, а відповідно, і розвиток соціально-культурної сфери, які задовольняють соціально-культурні потреби людини. Від рівня культури прямо залежить зростання абсолютних і відносних економічних параметрів у структурі всієї економіки, оскільки розвиток духовних і естетичних потреб людини в сучасному суспільстві прямо впливає на рівень і якість інтелектуального капіталу та економічне зростання.

Інтерес до інтелектуального розвитку підприємств (організацій) соціально-культурної сфери великий, і багато вчених, практиків звертаються до цієї проблеми. Нові умови висувають нові вимоги – і тепер на перше місце у всіх сферах культури і мистецтва виходять професіонали у сфері менеджменту, фінансів, маркетингу, які мають можливість забезпечити інтелектуальний розвиток соціально-культурної сфери. Водночас без державної підтримки неможливо забезпечити інтелектуальний розвиток соціально-культурної сфери, яка в основному утримується за рахунок державних коштів і є фінансово залежною. На державному рівні розробляються цільові програми з метою забезпечення інтелектуального розвитку соціально-культурної сфери, які носять, на жаль, декларативний характер.

Використана література

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації / Л.Л. Антонюк. – К. : КНЕУ, 2004. – 275 с.
2. Экономика знаний : учеб. пособ. / В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина. – СПб. : Питер, 2003. – 527 с.
3. Концепція Державної цільової програми інноваційного розвитку української культури на 2009-2013 роки [Електронний ресурс]: <http://mincult.kmu.gov.ua>. – Заголовок з екрана.
4. Міжнародний імідж України: міфи і реалії / гол. ред. Н. Шангіна. – К. : Заповіт, 2001. – 634 с.
5. Національний звіт про культурну політику в Україні / за ред. А.О. Гриценко. – 2007: [Електронний ресурс] : <http://mincult.kmu.gov.ua>. – Заголовок з екрана.
6. Петрова І.В. Проектування в соціально-культурній сфері : навч. посіб. / І.В. Петрова. – К., 2007. – 372 с.